

TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE ERMENİLERİN ANADOLU'DA İCRA ETTİĞİ MESLEKLER (XVI. YÜZYIL)*

Seyran AKTAŞ**

Öz: Tahrir defterleri, Osmanlı klasik çağında her türlü gelir kaynağının tespit edildiği ve bu gelir kaynaklarına göre toplanan vergilerin kayıt altına alındığı birinci el kaynaklardır. Arazi kayıtları ve vergi mükelleflerinin yer aldığı bu defterlerden Osmanlı sosyo-ekonomik yapısına dair birçok bilgiyi elde etmek mümkündür. Çünkü bu defterlerde arazi kayıtları ve vergi nüfusunun yanı sıra nüfusun niteliği (evli, bekâr, yaşlı, sakat), dinî konum, nüfus hareketliliği, bölgelere göre tarımsal ve sınai üretimin çeşitliliği, yapılan hizmetin türüne göre vergiden muaf olma ile ilgili bilgiler de mevcuttur. Aynı zamanda bu defterler, ait oldukları dönemde insanların hangi mesleklerle meşgul olduklarını, bölgeye ve üretilen malın çeşitliliğine göre hangi mesleklerin ön planda olduğunu öğrenmemize olanak sağlamaktadır.

Çalışmada, XVI. yüzyılda Anadolu coğrafyasında Ermeni nüfusunun tespit edildiği sancaklarda icra edilen meslekler genel olarak incelenecektir. Ermeni meslek sahiplerinin tespit edildiği Orta ve Doğu Anadolu sancak ve kazalarına ait tahrir defterlerindeki veriler çerçevesinde değerlendirme yapılacaktır. Ayrıca bölgelere göre meslekler karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Ermeni, Anadolu, tahrir defteri, sancak, meslek, şehir, kır, nüfus.

The Professions of Armenians in Anatolia According to Tahrir Registers (XVI. Century)

Abstract: Tahrir Registers are records of all kinds of income and taxes collected in the Ottoman Classical Age. These registers of land and tax records may also contain information about the Ottoman socio-economic structure. Besides land and tax records, they contain information about the characteristics of the population (married, single, elderly, disabled), religious affiliation, population mobility, regional diversity of agricultural and industrial production, and tax exemption status by profession. In addition, they give information about professions and according to production which professions were more in the forefront.

This study evaluates the professions of the Armenian population in Anatolia in the 16th century based on Tahrir Registers. Data from the Tahrir Registers of the sanjaks and kazas of Adana, Adilcevaz, Ankara, Arabgir, Ayntab, Bargiri, Bayburd, Behisni, Beriyyecik, Birecik, Bitlis, Bozok, Canik, Çapakçur, Çemişgezek, Çermik, Divriği, Diyarbakir, Elbistan, Erciş, Ergani, Erzincan, Erzurum, Harput Hınıs, Hısn-ı Mansur, Karahisar-ı Şarkî, Kars-ı Maraş, Kayseri,

---

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 26.05.2020 - 18.11.2020

** Öğretim Görevlisi, Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye. sabatar@kho.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4293-5130

Kemah, Kiğı, Malatya, Maraş, Mardin, Niğde, Pasin, Ruha, Sis, Sivas, Siverek, Sultanönü, Şelve, Tarsus, Trabzon, Tokat, Van were taken into account. The paper made a general evaluation of the professions of Armenians in the Mid-East Anatolia and analyzed the data according to regional differences.

Keywords: Armenians, Anatolia, Tahrir Registers, Sanjaks, Profession, Urban, Rural.

Giriş

Sosyo-ekonomik hayattaki faaliyetlerinin bilinmesi Ermenilerin Osmanlı toplumdaki konumlarının belirlenmesi açısından önemlidir. XVI. yüzyılda Ermenilerin sosyo-ekonomik hayattaki rolleri konusunda yol gösterecek kaynaklardan biri de tahrir defterleridir.

Tahrir defterlerinde Ermeniler, çoğunlukla *Ermeni* kelimesinin Farsça çoğulu olan “Ermeniyân” ya da Arapça çoğulu olan “Erâmine” şeklinde yazılmışlardır. Bu, her zaman uygulanan bir usul değildir. Bununla birlikte Ermeniler, “gebrân, zimmîyân” şeklinde de kayıt altına alınmışlardır. Ancak, hem “Ermeniyân ve Erâmine” şeklinde yazılış biçimi hem de şahıs isimleri, Ermenilerin yaşadıkları bölgelerin tespitini kolaylaştırmaktadır. Öte yandan özellikle “Erâmine” başlığı altında Ermeniler yanında Süryani, Rum, Keldani, Nasturi gibi unsurların yazılması, Ermenileri diğer unsurlardan tefrik etmeyi zorlaştırmaktadır. Bu durum, özellikle Ermenilerin diğer gayrimüslimlerle beraber yaşadıkları yerler için problem teşkil etmektedir. Bu olumsuzluklar yanında tahrir kayıtları Ermenilerin yaşadıkları yerler, nüfus özellikleri, Anadolu coğrafyasındaki nüfus hareketleri gibi birçok konuda bilgiler içermektedir. Bunların yanında tahrir kayıtlarında Ermenilerin ve diğer unsurların hangi meslekleri icra ettiklerine dair kayıtlar da mevcuttur.

Defterlerde meslek sahibi olanların değişik yöntemlerle kayıt altına alındıkları tespit edilmektedir. En yaygın kayıt şekli, vergi mükellefleri yazılırken şahısların isimleri altına icra ettikleri meslek isimlerinin de yazılmasıdır. “Agop veled-i Kirakor Terzi”, “Serkis veled-i Aton Kuyumcu” gibi. Diğer kayıt şekli ise vergi mükelleflerinin baba isimlerinin yerine baba meslekleriyle kaydedilmeleridir. “Agob veled-i Semerci”, “Avanis veled-i Pâbuşcu”, “Toros veled-i Keçeci”, “Mıgırdiç veled-i Kuyumcu”, “Kirakos veled-i Neccâr” gibi. Öte yandan alınan vergiler ve yerleşim biriminde bulunan sınai tesislerden de ilgili bölgedeki şahısların ne işle meşgul olduğu konusunda çıkarım yapılabilir.

Mesleklerin kaydedilmesi hususunda defterlerde standart bir uygulama söz konusu değildir. Bazı defterlerde mesleklere ayrıntılı bir şekilde yer verilmesine karşın bazılarında bu konuda hiçbir bilgi mevcut değildir. Bu durum, tahriri yapan eminin tasarrufundan kaynaklanan bir husus olmalıdır. Bu nedenle Anadolu’nun her bölgesinde Ermenilerin icra ettikleri meslekleri tespit etmek

mümkün değildir. Ancak meslek isimlerinin kaydedildiği yerlerdeki bilgiler esas alınarak bir değerlendirme yapılabilir.

Meslekler

Tahrir kayıtlarına göre XVI. yüzyılda Anadolu'da Ermeniler, 100 çeşit mesleği icra ediyorlardı. Bu meslekler; metal, dokuma, deri, iase, yapı ve inşaat, hizmet sektörü gibi değişik alanları kapsıyordu. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere Ermeniler, birçok alanda farklı işlerle uğraşmışlardır.

Tablo. 1. XVI. yüzyılda Ermenilerin icra ettikleri meslekler

Abacı	Çerçi	Çoban	Meyhaneci
Arpacı	Çıkırıkçı	Hizmetkâr	Mirahor
Aşçı	Çıtrak	İrgat	Oduncu
Attar	Çoban	Kalaycı	Okçu
Ayakkabıcı-Başmakçı-	Davulcu	Kalpakçı	Palancı-Semerci
Bağcılık	Debbağ-Tabak	Kasap	Sabancı
Bağçeci	Değirmenci	Kassar	Sahancı
Bakırcı-Bahırcı	Dellak	Kazancı-Kazgancı	Salcı
Bakkal	Dellal	Kazzaz-İpekçi	Sarac
Banucu-Mataracı	Demirci-Haddad	Keçeci	Sebilci
Bardakçı	Dokumacı-cüllah	Keşiş	Sepetçi
Baytar	Düdükcü	Kılıççı	Sıvacı
Bekçi (Sakçı)	Düvenci	Kirişçi	Şikar
Berber	Ekmekçi-Habbaz	Köprücü	Takkeci
Bezzaz	Elekçi	Kuşakçı	Tandırıcı
Bıçakçı	Eyerci	Kuşçu	Tarakçı
Bostancı	Fırıncı	Kuyumcu-	Taşçı
Boyacı	Fincancı	Külhancı	Tavukçu
Bozacı	Gügercinci	Kürekçi	Terzi
Börekçi	Hallac	Kürkçü	Tüccar-Tacir-Bazergân
Bulgurcu	Hamamcı	Makaracı	Uncu
Camcı-Sırçacı	Hammal	Makramacı	Yaycı
Cendereci	Hancı	Marangoz-Neccar	Yorgancı
Çadırcı	Hayyal-At	Masaracı	Yüncü
Çanakçı	Helvacı	Mermerci	Zurnacı

Yukarıdaki tabloda yer alan mesleklerden terzilik, demircilik, marangozluk, dokumacılık, ayakkabıcılık, bağban, kuyumculuk, boyacılık, palancılık, debbağlık, kazancılık, değirmencilik, taş ustalığı, hallaç, yaycılık, kassarlık, hizmetkârlık, çerçicilik, tarakçılık ve bakkallık, Ermenilerin en fazla rağbet ettikleri mesleklerdi. Bu mesleklere bakıldığında Ermenilerin hem meşakkatli ve emek isteyen hem de yetenek ve hüner gerektiren meslekleri tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Ermeniler arasında yaygın olan mesleklere yakından bakılacak olursa şöyle bir tabloyla karşılaşılır:

Terzi: Terzi, insanların beden ölçülerine göre giysi biçip diken kimsedir. Tahrir defterlerinde terziler için “derzi” ve “hayyât” tabirleri kullanılmıştır. Kıyafetin hem örtünme ihtiyacını karşılaması hem de zerafet, şıklık, zenginlik ve hiyerarşinin sembolü olması hasebiyle terzilik, tarih boyunca itibar edilen mesleklerin başında gelmektedir. Aynı şekilde Ermenilerin en fazla itibar ettiği mesleklerdendir. XVI. yüzyılda Anadolu sancaklarına ait tahrir kayıtlarında tespit edilen Ermeni terzi sayısı, 126’dır. Bunların 47’si Amid Sancağı’nda bulunuyordu (BOA. TD. nr. 64; KKA. TD. nr. 58). Amid’den sonra Sivas, Çemişgezek ve Ruha, terzilerin sayıca fazla olduğu sancaklardı. Şehir ve kırsal alan olarak bakıldığında terzilerden 47’sinin kırsal, 79’unun şehirlerde mesleklerini icra ettikleri görülmektedir. Buradan insanların örtünme ihtiyaçlarını karşılayan terzilerin hem şehirlilerin hem de köylülerin ihtiyaçlarını karşıladıkları anlaşılmaktadır.

Demirci: Demiri döverek biçimlendiren, demir eşya yapan ve satan kimsedir. Tahrir kayıtlarında bu mesleği icra edenler “haddâd” ve “demirci” tabiri ile kayıt altına alınmıştır. Kayıtlara göre Ermenilerden 95 nefer demircilikle uğraşıyordu. Demircilik mesleğinin yoğun olarak yapıldığı sancaklar; Çemişgezek, Erzurum, Harput, Amid ve Bitlisti. Yine kayıtlara göre Ermeni demircilerin çoğunluğu kırsalda mesleklerini icra ediyorlardı. Demircilerden 66’sı köylerde ikamet ediyordu. Her türlü tarım aracını yapan ve tamir eden demirciler, kırsal kesimin ihtiyacını karşılıyorlardı.

Marangoz: Ağaç işleriyle uğraşan ve ağaçtan çeşitli eşya yapan kimsedir. Marangoz için tahrir kayıtlarında daha çok Arapça “neccâr” kelimesi kullanılırdı. Kayıtlarda marangozlukla uğraşan 94 Ermeni ailesi tespit edilmiştir. Bunların yoğun olduğu sancaklar; Amid, Çemişgezek, Harput, Adilcevaz ve Sivas idi. Marangoz Ermenilerden 50’si şehir merkezlerinde ve 44’ü köylerde çalışmaktaydı. Eski dönemlerde evlerin yapımında ve günlük eşyalarda ahşap kullanımı yaygın olduğu için marangozlar, şehirlilerin de köylülerin de ihtiyacını karşılıyorlardı.

Dokumacı: Kumaşı dokuyan ve dokuma ticareti yapan kimsedir. Tahrir kayıtlarında dokumacılar için “cullâh” tabiri kullanılmıştır. Kayıtlarda Ermeniler arasında 91 cullâh tespit edilmiştir. Bunların 87’si Amid şehir merkezinde

bulunuyordu. Ermeniler arasında cullâhlık yanında dokumacılıkla ilgili hallaçlık (yün ve pamuğu iplik yapmadan önce kabartarak, kullanıma hazır hale getiren kimse), abacılık (aba denilen kaba kumaşı dokuyan ve bunlardan yapılan giyecekleri satan), yüncülük, bezzazlık (bezci) ve kazzazlık (ipek üreten ve satan) gibi meslekler de rağbet görüyordu. Meslek çeşitliğinden anlaşıldığı üzere dokuma ve tekstil sektörü, Ermeniler için önemli bir iş sahasıydı.

Başmakçı - Keşfer: Ayakkabı yapan ve satan kimsedir. Defterlerde Ermeniler arasında 83 ayakkabıcı tespit edilmiştir. Ayakkabıcılık yapan Ermenilerin yoğunlukla bulunduğu sancaklar, Amid ve Ruha'dır. Ayakkabılar daha çok dükkân ve pazarlarda satıldığı için Ermeni ayakkabıcılar daha çok şehir merkezlerinde toplanmışlardır.

Bağcılık: Anadolu'nun değişik yerlerinde bulunan Ermenilerin büyük bir kısmı bağcılıkla uğraşıyordu. Ermeniler, bağlarında yetiştirdikleri üzümün çoğundan alkollü içkiler üretiyorlardı. Devlet, Müslümanların içki içmesini yasaklamasına rağmen gayrimüslimlerin kendilerine yetecek kadar içki imal etmesine izin veriyordu. Hatta gayrimüslimlerin ürettiği içkinin bir kısmını satmasına müsaade ediliyordu. Nitekim bağları ile meşhur olan Ayntab (BOA. TD. nr. 186, s. 27; BOA. TD. nr. 373, s. 47; KKA. TD. nr. 28, v. 22b) ve Malatya'da Ermenilerden alınan hamr ve meyhane vergisi içki üretip satışını yaptıklarını göstermektedir. Hıristiyanların ve Yahudilerin şarap alabileceği yerlere "meyhane", buradan alınan vergiye de "resm-i meyhane" denirdi (Faroqhi, 2004, s. 86). Bununla birlikte devlet, kimi zaman meyhaneleri kapatabiliyordu. Bu durumda sadece kendilerinin tüketeceği kadar içki üretilmesine izin verilir, bundan vergi alınır. Öyle ki Malatya'da bulunan meyhane, padişahın emri ile kapatılmış ve kendileri için yaptıkları şireden "bâc-ı hamr" alınması ferman olunmuştur (KKA. TD. nr. 136, v. 16b).

Kuyumcu: Altından ve gümüşten ev ve süs eşyaları yapan ve satan kimsedir (Sami, 2002, s. 1120). Tahrir kayıtlarında kuyumcu yanında "altuncu" ve "zergar" tabirleri de kullanılmıştır. Kuyumculuk hem ihtişamın hem de zarafetin göstergesi olarak tarihin her döneminde rağbet edilen bir meslektir. Ustalık ve maharet gerektiren ve usta-çırak ilişkisi ile yürütülen kuyumculuk zanaatı, Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler ve özellikle Ermeniler tarafından yaygın olarak yapılmıştır. Tahrir kayıtlarında 56 kuyumcu aile tespit edilmiştir. Bunlar Amid başta olmak üzere Sis, Sivas, Çemişgezek, Ruha, Kayseri, Niğde, Samsun, Çapakçur, Maraş, Birecik ve Bitlis, Pasin, Gerger, Akdağ sancak ve kazalarında mesleklerini icra ediyorlardı.

Kuyumculuk mesleği açısından İstanbul, Anadolu'nun en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Ancak, İstanbul'da kuyumculuğun gelişmesi 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra zanaat sahibi Ermeni ve diğer gayrimüslimleri İstanbul'a getirtmesi ile gerçekleşmiştir (İnalçık, 2004, s. 69;

Evren, 2010, s. 1). Bununla birlikte İstanbul'da altın ve gümüş işleri, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında gelişmiştir. Şehzadelikleri zamanında bu zanaatı öğrenen hükümdarlar, kuyumculuğun İstanbul'da gelişmesi konusunda çaba sarf etmişlerdir (Evliya Çelebi, 2005, s. 293). Nitekim Yavuz Sultan Selim, İran seferinden sonra Tebriz'den kuyumcularla birlikte 200 zanaatkâr aileyi yanında götürmüştür (İnalçık, 2004, s. 69). Kanuni Sultan Süleyman ise kuyumculuğun gelişmiş olduğu şehirlerden biri olan Van'dan kalabalık bir grubu 1534 yılında İstanbul'a getirmiştir. Yine Van'dan IV. Murat zamanında çok sayıda Ermeni zanaatkâr, İstanbul'a gelmiştir (Tokat, 2009, s. 245). Babası, sarayın kuyumcubaşısı olan Evliya Çelebi de İstanbul'da 3000 kuyumcu dükkânı ve 5000 çalışan olduğunu ifade ederek şehirdeki kuyumculuğun gelişmişliği hakkında detaylı bilgiler vermiştir (Evliya Çelebi, 2005, s. 293). Bu gelişmelerle birlikte kuyumculuk zanaatı, Ermenilerin tekeline geçmeye başlamıştır. Hatta XIX. yüzyıl başlarından itibaren saraydaki kuyumcuların büyük çoğunluğu Ermeni Düzyan ailesinden seçilmiştir. Yine darphane yönetimi adı geçen aileye verilmiştir (Tokat, 2009, s. 247-248; Berber Babalık, 2015, ss. 51-69).

Kuyumculuk zanaatı her ne kadar İstanbul'da gelişerek kendine özgü bir yapıya bürünmüş olsa da bu zanaat, Anadolu'dan İstanbul'a aktarılmıştır. Özellikle Van'ın kuyumcu Ermenileri, bu zanaatın aktarılmasında önemli rol oynamışlardır (Tokat, 2009, s. 245). Van ile birlikte Amid, Trabzon, Sivas, Kayseri ve Bitlis kuyumculuğun geliştiği ve Ermeni kuyumcuların sayıca fazla olduğu merkezlerdir.

Boyacı: Bitkilerden kök boya üreten ve bu boyalarla iplik, deri ve kumaş boyayan kimsedir. Hem şahısların kullandığı kıyafet, halı, kilim gibi malzemelerin boyanması hem de tekstil sektöründe boyaların kullanılması nedeniyle boyacılara her bölgede ihtiyaç duyuluyordu. Tahrir kayıtlarına göre Ermeniler arasında boyacılık işi ile uğraşan 46 aile tespit edilmiştir. Ancak, bu sayının daha fazla olması gerekmektedir. Çünkü XVI. yüzyılda şehirlerin büyük bir kısmında boyahaneler bulunuyordu. Bu boyahanelerin gelirlerinden şehirlerde dokumacılığın geliştiği anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılda Ermeni nüfusunun tespit edildiği Amid, Mardin, Ruha (Urfa), Harput ve Kemah, boyahane gelirlerinin yüksek olduğu sancaklardı. Diğer taraftan Ermenilerin yaşadığı büyük köylerde de boyahaneler tespit edilmektedir. Nitekim Maraş Sancağı'na bağlı Zeytun, Firmos ve Tirkeşlü, boyahane bulunan Ermeni köyleriydi. Bu nedenle defterlerde meslek olarak yazılmamış olsa da buralarda boyacıların olduğu muhakkaktır. Aynı şekilde Amasya şehir merkezinde Ermenilerin meslekleri konusunda bilgi mevcut olmamasına rağmen XVII. yüzyılın başlarında buraya gelen Ermeni asıllı Polonyalı Simeon, Ermeniler içinde kuyumcu ve boyahaneçi gibi ileri gelen kişilerin olduğunu aktarmaktadır (Simeon, 1964, s. 86).

Palancı: Palan, yük bağlamak için yük hayvanlarının sırtlarına konulan örtüdür (Sami, 2002, s.735). Bu örtüyü yapan kişiye “palancı”, “semerci” ve “çulcu” da denir. Bazı kayıtlarda “semerci” tabiri kullanılsa da bu meslek için daha çok “palancı” tabiri kullanılmıştır. Ermeniler arasında 39 palancı tespit edilmiştir. Bunların büyük bir kısmı, Çemişgezek Sancağı'nda bulunmaktaydı. Burada palancıların fazla olması ihtiyaçtan kaynaklanan bir durum olmalıdır.

Debbağ: Deriyi işleyerek kullanıma hazır hale getiren kimsedir. Tahrir kayıtlarında bu mesleği yapanlar için “tabak” tabiri de kullanılmıştır. Hayvancılıkla uğraşmaları sebebiyle Türkler arasında debbağlık ve deri işçiliği geçmişten beri yapılan bir meslektir. Anadolu'da debbağlık mesleğini kuran ve geliştiren kişinin Ahi teşkilatının kurucusu Ahi Evran olduğu yaygınlıkla kabul edilen bir görüştür. Kendisi de debbağ olduğu için debbağlık, ayakkabıcılık ve saraçlık ahi teşkilatı bünyesine alınmıştır (Metin, 1994, s. 177).

Derilerin işlenip kullanıma hazır hale getirildiği yerlere “tabakhane” veya “debbağhane” denilmiştir. Tabakhaneler genellikle şehir ve kasabalarının dışına, su kaynaklarının kenarına kurulmuştur. XVI. yüzyılda Anadolu'nun pek çok şehrinde, kaza ve kasabasında debbağhane kurulmuş ve deri işçiliği gelişmiştir (Metin, 1994, s. 177). Bu gelişme ile birlikte bazı bölgelerin derileri hem yurt içinde hem de Avrupa'da talep görmüştür. XVII. yüzyıl başlarında Anadolu'ya gelen Fransız seyyah Tavernier, Diyarbakır ve Bağdat'ın kırmızı, Musul'un sarı, Urfa'nın siyah, Tokat'ın mavi maroken derileri ile meşhur olduğunu aktarmıştır (Tavernier, 2010, s. 54). Dericilik, Türkler arasında rağbet gören bir meslek olmakla birlikte Ermenilerin de bu mesleği icra ettikleri kayıtlardan anlaşılmaktadır. Kayıtlarda Ermeniler arasında 34 debbağ tespit edilmiştir. Bunların 18'i dericilik merkezlerinden Amid'de bulunuyordu. Bunun dışında Ermeni debbağlar; Bayburt, Siverek, Adilcevaz, Erzincan, Çemişgezek, Sivas, Ruha, Samsun, Bitlis, Sultanönü, Hısn-ı Mansur sancak ve kazalarında tespit edilmiştir. Öte yandan dericilikle ilişkili bir meslek olan kasaplık da yine en fazla Amid Sancağı'nda görülmektedir. XVII. yüzyılda şehre gelen Polonyalı Simeon da kentteki kasapların çoğunluğunun Ermeni olduğuna vurgu yapmıştır (Simeon, 1964, s. 99). Suraiya Faroqi, İstanbul ve taşrada kasaplık yapan kişilerin zengin kimseler olduklarını, kasapların işletme sermayesi ile çalışabilmesi için genellikle zengin kişilerden seçildiğini ifade etmektedir (Faroqi, 2004, ss. 279-285, 293-294).

Kazancı-Kazgancı: Kazan - kazgan, kaynatmaya özgü büyük tenceredir (Sami, 2002, s. 1069). Bu büyük kazanlar, eski dönemlerde farklı amaçlarla kullanılmaktaydı. Yemek ve aşure pişirmek, çamaşır ve banyo suyu kaynatmak, bulgur kaynatmak, kumaş boyamak bunlardan bazılarıdır. Bunun yanında bu kazanların şap endüstrisinde de kullanıldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Karahisar-ı Şarkî Sancağı'nda şap madeni bulunması nedeniyle Ermenilerin yaşadığı Tamzara köyünden 16 kişi, kazgancı olarak çalışıyordu. Bu Ermeniler,

hizmetleri karşılığında avarız ve haraç vergisinden mu'af tutulmuşlardır (BOA. TD. nr. 255, s. 20-21; BOA. TD. nr. 478, s. 41-45). Karahisar-ı Şarkî dışında Ermeni kazancılar; Çemişgezek, Bayburt, Sivas, Ruha, Kiğı, Erzincan, Kemah, Tarsus, Kahta sancak ve kazalarında da tespit edilmiştir.

Taşçı: Taş ocaklarından taş çıkararak, çıkarılan taşlara oyma ve yontma işlemi yapan kimsedir. Kerpiç, ağaç gibi malzemeler yanında dayanıklı olması nedeniyle ev ve diğer yapıların inşasında taş da tercih edilmiştir. Anadolu'da taş ustalığı yapan Ermenilerin varlığı; Amid, Adilcevaz, Çemişgezek, Ruha, Sivas, Harput, Malatya, Siverek, Bayburt, Ayntab, Tarsus, Adana, Erzurum ve Hınıs gibi sancaklarda tespit edilmiştir. Taş ustalığı yanında inşaat alanında Ermeniler, sıvacılık da yapıyorlardı. Sıvacı Ermeniler; Bitlis, Amid ve Kars-ı Maraş sancaklarında görülmektedir. Ermeniler, taş ustalığı ve mimarlık konusunda maharetli ve hünere bir millettir. Bu maharetleri sayesinde Ermeniler, Osmanlı Devleti'nde mimarbaşılığa kadar yükselmişlerdir. XIX. yüzyılda mimarbaşılık, Ermeni ustaların ve mimarların tekelinde kalmıştır (Ortaylı, 2014, s. 195). Bunlardan Balyanlar, mimarlık alanındaki en meşhur ailedir.

Yaycı: Anadolu'nun farklı bölgelerinde Ermeni yaycılarının tespit edilmesi, yaycılığın Ermeniler arasında yaygın bir meslek olduğunu göstermektedir. Amid, Siverek, Çermik, Sis, Birecik, Ergani, Sivas, Kayseri, Maraş, Divriği ve Hınıs-ı Mansur; Ermeni yaycılarının tespit edildiği yerlerdir. Hınıs-ı Mansur kazasında yaycılık yapan 5 nefer rüsûmdan mu'af olarak kaydedilmiştir. Ancak, kayıтта hangi vergiden mu'af oldukları detaylı olarak verilmemiştir (BOA. TD. nr. 419, s. 355). Yaycılıkla ilgili olarak Evliya Çelebi, *Eğîn yaymın çok meşhur, halkının ekseriyetle yaycı (kemandâr) olduğu için buraya yaycılar yurdu* denildiğinden bahsetmiştir (Evliya Çelebi, 1999, s. 125). Eğîn, XVI. yüzyılda Müslüman ve Ermenilerin beraber yaşadığı bir köydür (BOA. TD. nr. 64, s. 676-678; KKA. TD. nr. 21, v.64b-68a).

Kassâr: Çamaşırıcı, yıkayıcı, halı, kilim, keçe gibi malzemeleri suda çırparak yıkayan kimsedir. Bu mesleği icra eden Ermeniler; Amid, Urfa ve Maraş sancaklarında tespit edilmiştir.

Çerççi: At, eşek, katır ile köy ve kasabaları dolaşarak iğne, iplik, pul, boncuk, leblebi, sakız gibi çeşitli ürünleri satan seyyar satıcıdır. Çerççilerin köylere gelmesiyle köyde hareketlilik başlar, özellikler kadınlar ve çocuklar çerççinin başına toplanırdı. Getirdikleri ürünleri ahaliye satan çerççiler, kısmî de olsa şahısların ihtiyacını karşılardı. Müslümanlar yanında Ermenilerin de çerççilik yaptığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Başta Bitlis olmak üzere Birecik, Mardin, Arabgir, Siverek, Sivas, Ayntab, Kayseri, Bayburt, Ruha, Erzincan, Harput, Divriği ve Gerger, Ermeni çerççilerin bulunduğu sancak ve kazalardır.

Yerleşim Yerlerine Göre Meslekler

XVI. yüzyılda Anadolu'da Ermenilerin icra ettiği meslekler açısından en fazla meslek çeşitliliğinin tespit edildiği sancak, Amid'dir. 1518, 1540 ve 1564 tarihli tahrir defterinden Amid Sancağı'nda Ermenilerin 43 çeşit mesleği icra ettiği görülmektedir (BOA. TD. nr. 64; BOA. TD. nr. 200; KKA. TD. nr. 58). XVI. yüzyılda Ermenilerin yerleşim birimi olarak tercih ettikleri şehirlerden biri olan Amid, önemli ticaret ve sanayi merkezlerindendi. Tebriz-Halep gibi önemli ticaret yollarının üzerinde bulunması hasebiyle hem ülke içi hem de uluslararası ticaretin yoğun olarak yapıldığı bir kentti. Güneydoğu Anadolu'nun gümrük kapısı olan (Faroqhi, 2004, s. 63) Amid'de ticaretten sağlanan gelir, Safevi Devleti ile yapılan savaşlardan sonra istikrarın sağlanması ile daha da artmıştı. Bununla birlikte şehirde bulunan kumaşların, iplik ve derilerin boyandığı boyahane; paranın basıldığı darphane; derilerin işlendiği tabakhane; okçulukta kullanılan kirişlerin yapıldığı kirişhane; ilaçların yapıldığı macunhane; kesilen hayvanların baş ve ayaklarının satıldığı başhane; bozahane, mum yapılan şem'hane ve değirmenlerin varlığı sanayi üretimin çeşitliliğini gösteriyordu (BOA. TD. nr. 64, s. 5, 12; BOA. TD. nr. 200, ss. 57-58; KKA. TD. nr. 58, v. 55b-56a). Ticaret ve sanayi yanında tarım ve hayvancılığın da geliştiği sancak, Ermeniler için bir çekim alanıydı. Nitekim tahrir kayıtlarına göre Ermenilerin en çok göç ettiği sancak, Amiddi. Yüzyıl boyunca sancak dâhilinde tespit edilen 894 göçmen ailesinden 825 tanesi, şehir merkezine yerleşmiştir. Ermeni göçmenlerin çoğu, bir meslek sahibiydi ve şehir; çarşı, pazar ve hanları ile onlara mesleklerini icra etme imkânı sağlıyordu. XVII. yüzyılın başında şehre uğrayan seyyah Polonyalı Simeon, Hasanpaşa Hanı yanında bulunan Kuyumcu Hanı'nda yalnız İstanbul'da görülen kuyumcular, zernişancılar¹, bıçakçılar, pabuççular ve diğer zanaat erbabının bulunduğundan bahsetmiştir. Ayrıca seyyah, şehirde darbhâne, gümrük, hancılık işlerinin Ermenilerin elinde olduğunu ve aşçılar, kebabçılar, ekmekçiler, bakkallar ve kasapların çoğunluğunun Ermenilerden oluştuğunu aktarmıştır (Simeon, 1964, ss. 98-99).

Amid Ermenileri arasında en yaygın meslek, cullâhlık-dokumacılıktı. 87 Ermeni ailesi, şehirde bu meslekle geçimini sağlıyordu. Tekstil endüstrisinin gelişmiş olduğu şehirde sanayi faaliyetleri arasında en fazla gelir, iplik ve kumaş boyacılığından sağlanıyordu. Boyanmak için boyahaneye getirilen bu iplik ve kumaşlar, çarşılarda veya evlerde cullâhlar tarafından dokunuyordu. Dokumacılıkla ilişkili olarak Ermenilerin yaygın olarak şehirde yaptıkları bir diğer meslek de terzilikti. Şehirde 45 Ermeni terzi bulunuyordu. Dokumacılıktan sonra Ermeniler arasında en yaygın meslek, ayakkabıcılıktı. Şehirde 59 Ermeni, ayakkabıcılıkla geçimini sağlıyordu. Dericiliğin gelişmiş olduğu şehirde

---

¹ Farsça kökenli bir kelimedir. Altın işleyicisi, kalem, kılıç gibi eşyaların üzerine kakma süslemeler yapan zanaatkârdır.

Ermeniler, özellikle burada üretilen sahtiyan (kırmızı boyalı deri) deriden ayakkabı ve çizme yapıyorlardı. Bu deriler, şehirdeki debbağhanede işleniyor ve kullanıma hazır hale getiriliyordu. Debbağhanede Ermeniler, debbağ olarak çalışıyorlardı. Dericiliğin şehirde önemli bir geçim kaynağı olduğu konusunda XVII. yüzyılda şehre gelen Fransız seyyah Tavernier, Dicle'den bir kanalla şehre su getirilerek Diyarbekir'de üretilen kırmızı derilerin bu suyla yıkandığını, suyun derileri güzelleştiren bir özelliği olduğunu ve şehirde yaşayanların dörtte birinin deri işiyle uğraştığını ifade etmiştir (Tavernier, 2010, s. 287).

Kuyumculuk konusunda maharet ve meziyet sahibi olan Ermeniler, bu alanda Amid'de de baskın durumdaydılar. Şehirde bulunan kuyumcu sayısı, 21'di. Kuyumculuk yanında ırgatlık, kassârlık (çırpıcı, yıkayıcı), marangozluk, bezzazlık, kasaplık, bakkallık, tüccarlık, demircilik ve taş işçiliği yaygınlıkla icra edilen mesleklerdi. Bununla birlikte hamallık, bostancılık, attarlık, hizmetkârlık, helvacılık, dellallık, boyacılık, yaycılık, dellaklık, hallaçlık, değirmencilik, çerçilik, hamamcılık, bardakçılık, sıvacılık, abacılık, yüncülük, kalpakçılık, palancılık, keçecilik, fincancılık, bakırcılık Ermenilerin Amid'de icra ettikleri diğer mesleklerdi.

Amid'den sonra Ruha (Urfa), meslek çeşitliliği açısından ikinci sırada gelmekteydi. Şehirde Ermenilerin icra ettiği 36 meslek tespit edilmiştir. XVI. yüzyılda Ruha; ticaret, sanayi ve tarımın geliştiği bir şehirdi. Buraya gelen seyyahlar da şehrin bu özelliğine vurgu yapmışlardır. 1574 yılında burada kalan Alman doktor ve botanikçi Leonard Rauwolf, ticaret merkezi olarak şehrin önemine değindikten sonra şehir halkının çeşitli dokumacılık dalları ile uğraştığından ve bu dokumaların kendilerine gönderildiğinden bahseder. Ayrıca Rauwolf; Halep, Şam, İstanbul ve diğer yerlerden Amid'e götürülmek üzere malların buraya getirilip depolandığını ve buradan da daha uzakta olan Media, İran ve Hindistan'a götürüldüğünü anlatır (Rauwolf, 1738, ss. 176-177). XVII. yüzyılda Tavernier ise Urfa'nın deri (maroken) üretilen üç kentten biri olduğuna, burada üretilen sarı derilerin başka hiçbir yerde üretilmediğine değinir (Tavernier, 2010, ss. 197-199). Boyahane, debbağhane, macunhane, başhane, kirışhane, kasaphane, meyhane, darbhane ve değirmenler, şehirdeki sınai üretim tesisleridir. Boyahane gelirinin 90.000-100.000 akçe olması, Rauwolf'un dokumacılıkla ilgili verdiği bilgileri doğrulamaktadır (BOA. TD. nr. 64, s. 387, 397; KKA. TD. nr. 160, v. 27b-28a). Şehirdeki bu iktisadi faaliyetlere paralel olarak Ermeniler arasında yaygın olarak yapılan meslekler; ayakkabıcılık, terzilik, dokumacılık, boyacılık, kassârlık, kuyumculuk, değirmencilik ve palancılıktır. Kürçülük, meyhanecilik, marangozluk, dellaklık, bulgurculuk, düvencilik, taşçılık, unculuk, kasaplık, hallaçlık, attarlık, berberlik, baytarlık, aççılık, hancılık, kazancılık, makramacılık, çerçilik, bekçilik, debbağlık, bostancılık, külhancılık, yüncülük, bardakçılık, makaracılık, zurnacılık şehirde bulunan Ermeni ve diğer gayrimüslimlerin meşgul oldukları diğer mesleklerdir.

Bununla birlikte şehirde bulunan meyhane gelirinin 1530 yılında 30.000 akçe olması, şehirdeki Ermeni ve diğer gayrimüslimlerin şarap üretiminde ulaştığı noktayı göstermesi bakımından önemlidir (BOA. TD. 998, ss. 198-202). Tahrir kayıtlarında şehirde 2 Ermeni hanenin meyhanecilik yaptığı kayıtlıdır.

XVI. yüzyılda Ermeni göçmenlerin yerleşim merkezi olarak tercih ettiği şehirlerin başında gelen Sivas'ta Ermenilerin icra ettiği 28 meslek tespit edilmektedir. Bu meslekler içerisinde en çok tercih edileni, terzilikti. Sonra sırasıyla kalaycılık, boyacılık, demircilik, kasaplık, taşçılık, bardakçılık, börekçilik, zurnacılık, bostancılık, hancılık, ayakkabıcılık, kazancılık, kuşakçılık, bozacılık, debbağlık, çerçilik, elekçilik, yaycılık, saraçlık, tarakçılık ve abacılık gibi meslekler geliyordu. Alınan vergilerden sanayi ve ticarî faaliyetlerin yapıldığı anlaşılan şehirde meyhâne, boyahâne ve değirmenler bulunuyordu. Meyhanenin varlığı, Ermenilerin bağcılıkla uğraştıklarını ve içki imalatı yaptıklarını göstermektedir. Bununla birlikte sonraki yıllarda meyhanenin kapatıldığı ve Ermenilerin sadece kendileri için şarap üretmelerine izin verildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Sivas, Amid'den sonra Ermenilerin en çok göç ettiği sancaktır. Yüzyıl boyunca sancağa 864 Ermeni aile göç etmiştir. Amid ile kıyaslandığında Sivas'ın, sınai ve ticari faaliyetlerin çok geliştiği bir şehir olmadığı şehrin gelirlerden anlaşılmaktadır. Geçim sıkıntısı veya mesleklerini icra etmenin ötesinde Ermenileri buraya çeken farklı sebepler olmalıdır. Göçmenlerin yaklaşık yarısının (400 nefer) 1519 yılından önce gelmiş olmaları, bu göçlerin sebeplerini Osmanlı-Safevi savaşlarında arama gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Çünkü bu savaşlar sebebiyle başta Müslüman köyleri olmak üzere Ermeni köyleri harap olmuş ve köyler boşalmıştır. Bununla birlikte halk daha güvenli bölgelere doğru göç etmeye başlamıştır. Göç eden Ermenilerden büyük kısmı Ermeni nüfusunun bulunduğu Sivas'a yerleşmiştir. Böylece hemşericilik anlayışı ile barınma ve iş bulma daha da kolaylaşmıştır.

Meslek çeşitliği açısından Çemişgezek de önde gelen sancaklardır. Sancak genelinde Ermenilerin yaptığı 26 çeşit meslek tespit edilmiştir. Yüksek dağlarla çevrili engebeli bir coğrafyaya sahip Çemişgezek'te tarıma elverişli toprakların azlığı sebebiyle tarımsal faaliyetler sınırlı şekilde yapılıyordu. Aynı zamanda bölge, ana ticaret yollarına uzak olduğu için ticari ve sınai faaliyetler gelişmemişti. Şehir merkezindeki sınai tesisler; boyahane, debbağhane, kasaphane, kırıshane, değirmen ve bezirhaneydi. Sağlanan gelirden şehirdeki üretimin bölge halkının ihtiyaçlarını sağlamaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Mesleklerden de aynı durumun söz konusu olduğu görülmektedir. Çünkü Amid, Ruha, Sivas gibi şehirlerin aksine Çemişgezek'te meslek çeşitliği daha çok köylerde toplanmıştır. Köylerde çoğunlukla demircilik, marangozluk, palancılık, terzilik, ayakkabıcılık ve çobanlık gibi kırsal kesimin ihtiyaçlarına yönelik meslekler yapılmıştır.

Kayseri, Maraş, Harput, Sis, Bayburt, Siverek, Adana, Bitlis, Birecik, Kars-ı Maraş, Divriği ve Malatya, meslek çeşitliliğinin yoğun olduğu yerlerdir. Bu yerlerden Kayseri, XVI. yüzyılda ticaret, sanayi ve tarım şehridir. Alınan vergiler şehirdeki ticari faaliyetleri yansıtmaktadır. Diğer taraftan boyahâne, cendere, meyhâne, şem'hâne ve bozahâne sınai üretimin yapıldığı tesislerdi (BOA. TD. nr. s. 757; KKA. TD. nr. 52, v. 6a; KKA. TD. nr. 51, v. 9a). Kayseri, XV. ve XVI. yüzyıllarda dericiliğin geliştiği belirli merkezlerdendi (Akdağ, 2010, s. 154). Bağcılığın gelişmiş olduğu şehirde meyhaneye geliri oldukça yüksekti. Şehrin yakınında halkın bağları ve bahçeleri bulunuyordu. Nitekim Polonyalı Simeon şehrin etrafının Edirne'de olduğu gibi bağlarla ve bahçelerle çevrili olduğunu, bağlarda yedi cins üzüm gördüğünü ifade etmektedir. Ayrıca seyyah, Ermenilerin bağcılıkla uğraştıklarından ve misafir olduğu yerde kendisine tatlı şaraplar ikram ettiklerinden de bahseder. Bununla birlikte Simeon, Kayseri'de Ermenilerin daha çok tüccarlık, terzilik ve kaftancılık yaptıklarını aktarır (Simeon, 1964, ss. 158-160). Kayıtlarından anlaşıldığı üzere Ermeniler: yaycılık, çerçilik, takkecilik, fırıncılık, tandırcılık, sepetçilik, kuşakçılık, bezcilik, terzilik, tavukçuluk, çanakçılık, döşemecilik, zurnâcilik gibi değişik meslekleri icra ediyorlardı. Ancak, şehirdeki ticari ve sınai faaliyetlere göre meslek çeşidinin ve sayısının daha fazla olması gerekmektedir. Nitekim Ermeniler için bir cazibe merkezi olan Kayseri'ye kitleler halinde göçler yaşanmıştır. Bu göçlerin büyük bir kısmı, Sis'ten ve Şark'tan yapılmıştır. Ticaret, sanayi ve tarımın gelişmiş olduğu şehir, Ermeni göçmenler için bir iş sahası olmuştur.

XVI. yüzyılda Maraş şehir merkezinde Ermeni nüfusu mevcut değildir. Bu yüzyılda Ermeni nüfusu köylerde ikamet ediyordu. Bu köylerden Kal'a-i Zeytun, Kal'a-i Firmos ve Tirkeşlü köyden ziyade bir kasaba niteliği taşımaktaydı. Çünkü bu köylerde boyahane, değirmen, kasap, kassaran (yıkama yeri) gibi tesisler vardı ve pazar da kuruluyordu. Bu köylerden Zeytun'da abacı, arpacı, bağban, bardakçı, berber, boyacı, dellal, demirci, palancı, terzi, uncu ve yaycı; Firmos'ta ayakkabıcı, cendereci, kassar, keçeci, kuyumcu, marangoz, semerci, terzi gibi değişik meslek sahipleri vardı. Köylerde bulunan meslek sahipleri, bölgenin ihtiyaçlarını karşılıyor olmalıdır. Diğer taraftan Maraş'ın Ermeni köylerinde bağcılık faaliyetleri oldukça gelişmiştir. Zeytun'da 1526 yılında 25, 1563 yılında 49 nefer bağbân (bağ bekçisi) olarak kaydedilmiştir. Öte yandan Zeytun'da bulunan 24 keşiş ve evlatları avarız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyyeden mu'af tutulmuştur. Bu mu'afalık, Dulkadirli beyleri Alâuddevle ve Ali Beğ zamanlarında başlamış ve devam etmiştir (BOA. TD. nr. 402, 1000).

Sayı bakımından terzilik Amid, Sivas ve Çemişgezek; marangozluk, Amid ve Çemişgezek; demircilik, Çemişgezek ve Erzurum; ayakkabıcılık, Amid ve Ruha; kuyumculuk, dokumacılık, kasaplık, bakkallık, bezzazlık, bıçakçılık, tüccarlık, boyacılık, debbağlık, ırgatlık, dellallık, attarlık, helvacılık, hamallık Amid; taşçılık, Amid ve Adilcevaz; kazancılık, Karahisar-ı Şarki; palancılık,

Çemişgezek; kürekçilik Tarsus; değirmencilik Bitlis ve Sivas; hizmetkârlık Pasin; bakırcılık ve sıvacılık, Bitlis şehirlerinde daha yaygındı.

Anadolu'nun pek çok yerinde Ermeniler, yaşadıkları yörenin özellikleri doğrultusunda, o yörenin özelliklerine uygun meslekle uğraşmışlardır. Tekstil ve deri üretiminin gelişmiş olduğu şehirlerde bu alanlara yönelik meslekler seçilmiştir. Tahrir kayıtlarında Ankara'da bulunan Ermenilerin soğçulukla uğraştıkları konusunda açıkça bir bilgi olmasa da seyyahların verdiği bilgilerden de soğçuluğun merkezi olan Ankara'da Ermenilerin bu meslekle iştilik etmiş oldukları anlaşılmaktadır. Ermeni kazancılar en fazla Karahisar-ı Şarki Sancağı'nda görülmektedir. Burada şap madeni bulunduğu için Tamzara köyünden 16 kişi bu madenlerde kazan imalatçısı olarak çalışmış ve hizmetleri karşılığında vergiden muaf tutulmuşlardır. Şehir ve kırsal açılarından bakıldığında şehirlerde daha çok ticari kazanç sağlayan meslekler, kırsal kesimde ise bölge halkının ihtiyacını karşılamaya yönelik meslekler icra edilmiştir. Kırsal kesimde daha çok marangozluk, demircilik, palancılık gibi meslekler ön plana çıkmıştır.

Tablo 2. XVI. yüzyılda sancaklara göre Ermenilerin icra ettiği meslek çeşitleri

SANCAK	Meslek Çeşidi
Amid Sancağı	43
Ruha Sancağı	36
Sivas Sancağı	28
Çemişgezek Sancağı	26
Kayseri Sancağı	19
Maraş Sancağı	19
Harput Sancağı	18
Sis Sancağı	17
Bayburt Sancağı	16
Siverek Sancağı	15
Adana Sancağı	14
Bitlis Sancağı	13
Birecik Sancağı	12
Kars-ı Maraş Sancağı	12
Divriği Sancağı	11
Malatya sancağı	11
Erzincan Sancağı	8

Adilcevaz Sancağı	8
Arabgir Sancağı	6
Mardin Sancağı	6
Ergani Sancağı	6
Erzurum Sancağı	6
Karahisar-ı Şarkî Sancağı	5
Çermik Sancağı	5
Kemah Sancağı	5
Ayntab Sancağı	4
Tarsus Sancağı	4
Pasin Sancağı	4
Kiğı Sancağı	3
Erciş Sancağı	3
Beriyyecik Sancağı	3
Bozok Sancağı	3
Hınıs Sancağı	2
Ankara sancağı	2
Niğde Sancağı	2
Çapakçur Sancağı	2
Canik Sancağı	2
Tokat Sancağı	1
Bargiri Sancağı	1
Trabzon Sancağı	1
Şelve Sancağı	1
Van Sancağı	1
Sultanönü Sancağı	1

Sonuç

Tahrir kayıtlarına göre XVI. yüzyılda Ermenilerin geçimlerini sağladıkları meslekler arasında en başta terzilik, demircilik, marangozluk, dokumacılık, ayakkabıcılık, bağcılık, kuyumculuk, boyacılık, palancılık, debbağlık, kazancılık, değirmencilik, taşçılık, hallaçlık, yaycılık, kassarlık, çerçicilik, bakkallık, bıçakçılık ve tüccarlık gelmektedir. Meslek dağılımları içerisinde terzilik, en ön

sırada yer almaktadır. Bazı bölgelere ait verilerde Ermenilerin bazı mesleklerde hâkimiyet kazandıkları görülmektedir. Nitekim Amid şehrinde tekstil endüstrisinde Ermenilerin varlıkları hissedilmeye başlanmıştır.

XVI. yüzyılda Anadolu'da yaşayan Ermenilerin çoğunluğu ziraat ve çiftçilik ile meşgul olmuşlardır. Şehirlerde yaşayan Ermeniler de tarımsal faaliyetlerden uzak kalmamışlardır. Tarımla uğraşan Ermeniler, hububat üretimi yanında bağcılık gibi getirisi daha yüksek olan bir alana yönelmişlerdir. Bölgelere göre Ermenilerin yetiştirdikleri ürünler farklılık göstermiş olsa da Anadolu'nun hemen her bölgesinde Ermeniler, bağcılıkla uğraşmışlardır. Ermeniler, bağlarından elde ettikleri üzümün büyük bir kısmı ile içki/şarap üretimi yapıyorlardı. Bu içkilerin bir kısmını kendileri için ayırdıktan sonra kalanları satıyorlardı. Şehirlerde varlığı tespit edilen meyhaneler, Ermenilerin içki sattıklarına işaret etmektedir.

Tahrir kayıtlarına göre XVI. yüzyılda Ermeniler, doğuda cereyan Osmanlı-Safevi savaşları neticesinde Orta ve Batı Anadolu'ya doğru büyük göç hareketleri gerçekleştirmişlerdir. Göç eden Ermeniler, yerleşim merkezi olarak daha çok sanayi ve ticaretin gelişmiş olduğu büyük şehirleri tercih etmişlerdir. Gelen bu Ermeniler genellikle meslek sahibi oldukları için şehre kolayca uyum sağlayabilmişlerdir. Nitekim Amid şehrine göç eden Ermenilerin büyük çoğunluğu, bir meslek sahibidir. Zanaat sahibi olan bu göçmen Ermeniler, gittikleri bölgelerde zamanla bazı meslekleri tekellerine almaya başlamışlardır. Öyle ki İstanbul'a giden Ermeni göçmenler, başkentte kuyumculuk, mimarlık ve darphane işlerinde hâkimiyet kazanmışlardır. Hatta bu meslekler, bazı ailelerin tasarrufuna geçmiştir. Diğer taraftan bu göçlerle birlikte Orta ve Batı Anadolu'da şehirlerin demografik yapıları da değişmeye başlamıştır.

XVI. yüzyılın sanayi ve ticaret hacmi bakımından önde gelen şehri olan Amid, meslek çeşitliliği açısından ilk sırada yer almaktadır. Ondan sonra Ruha (Urfa), Sivas, Çemişgezek, Kayseri ve Maraş gelmektedir. Hem şehirden elde edilen gelirler hem de Ermeni göçmenlerin en çok tercih ettiği şehirlerden biri olması nedeniyle Kayseri'de daha fazla zanaat ve zanaat erbabı olması gerekmektedir. Ancak, kayıtlarda meslekler konusundaki bilgi oldukça sınırlıdır.

Kayıtlara göre Ermeniler, Anadolu'da 100 değişik mesleği icra ediyorlardı. İcra ettikleri bu meslekler; yaşadıkları bölgenin coğrafi şartlarına, kaynaklarına ve konumuna göre değişkenlik göstermiştir. Sanayi ve ticaretin geliştiği Amid, Ruha ve Kayseri gibi şehirlerde ticari boyutu daha yüksek olan meslekler ön plana çıkarken Çemişgezek ve Adilcevaz gibi sancaklarda bölgenin ihtiyacını karşılamaya yönelik meslekler tercih edilmiştir.

Kaynakça**I. Arşiv Vesikaları****A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)****a. Tahrir Defterleri (TD)**

TD 33 (Kayseri)

TD 54 (Canik)

TD 60 (Erzincan/Bayburd/Kemah)

TD 64 (Diyarbakir)

TD 69 (Adana)

TD 71 (Behisni/Gerger)

TD 79 (Tokat/Sivas)

TD 110 (Adana)

TD 117 (Ankara)

TD 123 (Hısn-ı Mansur)

TD 168 (Kemah)

TD 177 (Adana)

TD 184 (Birecik)

TD 186 (Ayntab)

TD 200 (Diyarbakir/Bozulus)

TD 205 (Erzurum)

TD 229 (Tarsus)

TD 252 (Divriği)

TD 254 (Adana)

TD 255 (Karahisar-ı Şarkî)

TD 276 (Birecik)

TD 287 (Sivas/Rum)

TD 294 (Hıms)

TD 297 (Adilcevaz)

TD 315 (Bozok)

TD 373 (Ayntab)

TD 402 (Dulkadir)

TD 408 (Malatya)

TD 413 (Bitlis)

TD 419 (Elbistan/Maraş)

TD 450 (Adana/Sis)

TD 455 (Karaman)

TD 478 (Karahisar-ı Şarkî)

TD 644 (Pasin)

TD 966 (Bayburd)

TD 969 (Sis)

TD 976 (Kayseri)

TD 997 (Malatya)

B. Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi

b. Tahrir Defterleri (TD)

TD 21 (eski defter nr. 197/ 127) (Arabgir)

TD 28 (eski defter nr. 141/ 161) (Ayntab)

TD 33 (eski defter nr. 36/ 199) (Bayezid ve Tevabi'ha)

TD 37 (eski defter nr. 62/ 109) (Bitlis)

TD 45 (eski defter nr. 16/ 30) (Bozok-II)

TD 50 (eski defter nr. 176/ 188) (Çapakçur)

TD 51 (eski defter nr. 201/ 106) (Çemişgezek-I)

TD 52 (eski defter nr. 202/ 164) (Çemişgezek-II)

TD 57 (eski defter nr. 208/ 153) (Divriği)

TD 58 (eski defter nr. 183/ 155) (Diyarbakir)

TD 66 (eski defter nr. 61/ 198) (Erciş)

TD 67 (eski defter nr. 41/ 119) (Erzurum)

TD 68 (eski defter nr. 120/ 40) (Erzurum)

TD 104 (eski defter nr. 160/168) (Kars-ı Maraş)

TD 108 (eski defter nr. 295/ 136) (Kayseri)

TD 136 (eski defter nr. 172/ 142) (Malatya)

TD 138 (eski defter nr. 153/ 101) (Maraş-I)

TD 155 (eski defter nr. 105/ 9) (Pasin)

TD 160 (eski defter nr. 148/ 151) (Ruha)

TD 176 (eski defter nr. 164/ 150) (Sis)

TD 177 (eski defter nr. 312/ 14) (Sivas-I)

TD 182 (eski defter nr. 232/ 145) (Sultanönü)

TD 186 (eski defter nr. 137/ 134) (Tarsus)

TD 194 (eski defter nr. 20/ 29) (Trabzon)

II. Yayınlanmış Vesikalar

998 numaralı Muhâsebe- i Vilâyet- i Diyâr- i Bekr ve 'Arab ve Zü'l- kâdiriyye Defteri (937/ 1530), Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1999.

III. Kaynak Eserler

Evliya Çelebi. (1999). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: III*, (Y. Dağlı, S. A. Kahraman, Yay. Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Evliya Çelebi. (2005). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu, Dizini* (C. 9), (Y. Dağlı, S. A. Kahraman, Yay. Haz.). Yapı Kredi Yayınları.
- Rauwolf, L. (1738). *Leonhard Rauwolf's Journey into the Eastern Countries, Viz. Syria, Palestine, Armenia, Mesopotamia, Assyria, Chaldea*. London.
- Sami, Ş. (2002). *Kamûs-ı Türki*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Simeon, P. (1964). *Polonyalı Simeon'nun Seyahatnamesi (1608-1619)* (H. D. Andreasyan, Çev.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Tavernier, J. B. (2010). *Tavernier Seyahatnamesi* (T. Tunçdoğan, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.

IV. Araştırmalar ve İncelemeler

- Akdağ, M. (2010). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimadî Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berber Babalık, B. (2015). *Osmanlı Kuyumculuğunda Ermeniler ve Bir Ermeni Ailesi Örneği: Arslanyanlar* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Evren, Y. (2010). İstanbul'da Kültür Ekonomisini Döndüren Çarklardan Biri: Mücevher Tasarımı ve Kuyumculuk, Temel Yapısal Özellikler, Fırsat ve Tehditler. *Politika Önerileri Sektörel Araştırma Raporu, İstanbul Kültür Mirası ve Kültür Ekonomisi Envanteri*. İstanbul.
- Faroqhi, S. (2004). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* (N. Kalaycıoğlu, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İnalçık, H. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt 1: 1300-1600*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Metin, Z. (1994). Deri-Türkler'de Dericilik. *TDVİA*, (9), 176-178.
- Ortaylı, İ. (2014). Osmanlı Devleti'nden Günümüze Ermeniler. M. M. Hülagü vd., (Ed.), *Tarihte Türkler ve Ermeniler (Birlikte Yaşama Kültürü)* içinde (C. 3, ss. 193-202). Ankara: TTK.
- Tokat, O. (2009). *Ermeni Gümüş Ustaları*. İstanbul: Aras Yayıncılık.